

अध्याय आठ : वन तथा वातावरण व्यवस्थापन

८. वन तथा वातावरण

८.१ वन क्षेत्रको स्थिति

नुवाकोट जिल्लामा वन जंगलको राष्ट्रियकरण हुन अघि धेरै वन क्षेत्र निजी वनको रूपमा व्यवस्थित थियो । २०१३ सालको राष्ट्रियकरणबाट प्रायः सबै वन नेपाल सरकारको अधिनमा गयो । २०१६ सालमा सर्वप्रथम त्रिशुली वन डिभिजन कार्यालय स्थापना भयो र यस अन्तरगत ३ जिल्ला हेर्ने गरी कार्य क्षेत्र तोकियो । प्राविधिकको कमी र पहाडी जिल्ला भएकाले वन व्यवस्थापन उचित ढंगले हुन सकेन र वन ह्रास हुँदै गयो । वन जंगलको राष्ट्रियकरण , वन ऐन २०१८ र वन संरक्षण विशेष व्यवस्था ऐन २०२४ मा गरिएका व्यवस्था र अन्य प्रयास बाट पनि वन जंगलको संरक्षण एवं व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन सकेको थिएन । देशमा प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पछि वन जंगलको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि वन नीति, वन ऐन २०४९ र नियमावली २०५१ (संसोधन सहित) कुल लागु गरिए पछि सामुदायिक वन कार्यक्रमले महत्वपूर्ण सफलता हासिल गरेको देखिन्छ ।

जिल्लाको क्षेत्रफल मध्ये ३५९९१ हे.वन क्षेत्रफले ओगटेको छ जुन कुल क्षेत्रफलको ३२.१ प्रतिशत हुन आउछ । प्रजातिका आधारमा जिल्लामा रहेको वनलाई निम्न भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

१. कडा प्रजातिको वन
२. कोणधारी वन
३. मिश्रित वन
४. झाडी

कुल वन क्षेत्र मध्ये कडा प्रजातिको वन ४५.८५ प्रतिशत, कोणधारी वन १८.३४ प्रतिशत, मिश्रित वन ०.५ प्रतिशत र झाडी ३५.४१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । मुख्य वनस्पतिहरूमा साल, चिलाउने, कटुस, खोटे सल्ला, गोब्रे सल्ला तथा धुपी सल्ला र मुख्य जडिबुटीमा चिराइतो, नीरमसी, मजिठो, पाषाणवेद, पदमचाल, टिमुर आदि देखिन्छन ।

वनको विद्यमान स्थिति अनुसार वनक्षेत्रलाई उत्पादनशिल, संरक्षित र झाडी गरी ३ किसिममा विभाजन गर्न सकिन्छ (तालिका ८.१) ।

तालिका ८.१ : वनको किसिम

क्र.सं.	वनको किसिम	क्षेत्रफल (हे)	प्रतिशत
१	उत्पादनशिल	१२,६४८	३५.१
२	भाडी क्षेत्र	१८,८०८	५२.३
३	संरक्षित	४,५३५	१२.६
जम्मा		३५,९९१	१००

श्रोत: सामुदायिक वनहरुको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, जिल्ला वन कार्यालय २०६२/०६३।

तालिका अनुसार भाडीले ढाकेको क्षेत्रफल ५२.३ प्रतिशत रहेको छ भने उत्पादनशिल वनको क्षेत्रफल ३५.१ प्रतिशत रहेको देखिएको छ । उत्पादनशिल वनको क्षेत्रफल कमहुनुमा बढ्दो जनसंख्याको चापनै मुख्य कारण देखिन्छ ।

कुल उत्पादनशिल वनलाई विभिन्न प्रकारमा वर्गिकरण गरिएको छ । वन सम्वर्धन तथा वृक्षारोपण इकाईवाट तयार गरिएका ISO Potential नक्सा अनुसार उत्पादनशिल वनलाई तालिका ८.२ मा दिइए अनुसार विभाजन गरिएको छ ।

तालिका ८.२ : उत्पादनशिल वनको किसिम

क्र.सं.	वनको किसिम	क्षेत्रफल (हे.)	प्रतिशत
१	साल	२,००५	१५.८
२	नदी किनारको मिश्रित चौडा पाते	१,५७५	१२.५
३	माथिल्लो मिश्रित चौडा पाते	३,४१९	२७.०
४	खोटे सल्ला	४,१७१	३३.०
५	अन्य कोणधारी	१,४७८	११.७
जम्मा		१२,६४८	१००

श्रोत: सामुदायिक वनहरुको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, जिल्ला वन कार्यालय विदुर, २०६२/०६३।

कुल उत्पादनशिल वन क्षेत्रको सबै भन्दा बढी अंश (३३ प्रतिशत) खोटे सल्ला रहेको देखिन्छ, भने दोश्रोमा माथिल्लो मिश्रित चौडा पाते (२७ प्रतिशत) र तेश्रोमा साल (१५.८ प्रतिशत) रहेको देखिन्छ ।

लाडटाड राष्ट्रिय निकुञ्जले ढाकेको क्षेत्रफल १०३.०२ वर्ग कि.मी. तथा शिवपुरी राष्ट्रिय निकुञ्जले ढाकेको क्षेत्रफल ३८.८४ वर्ग कि.मी गरी जम्मा १४१.८६ वर्ग.कि.मी.यस जिल्ला भित्र रहेको छ । यी निकुञ्जहरु वाट वनजङ्गल तथा जैविक सम्पदा संरक्षणमा समेत योगदान पुग्न गएको छ । शिवपुरी निकुञ्जले नुवाकोट जिल्लाको ९ गा.वि.स. , काठमाण्डौ जिल्लाको १ ३ गा.वि.स. र सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको २ गा.वि.स.समेतेको छ ।

८.२ वन संरक्षण तथा जैविक विविधता

जिल्लामा वन संरक्षण तथा विकासका लागि जिल्ला वन कार्यालय छ भने यस अन्तर्गत एक ईलाका वन कार्यालय र ८ रेन्ज पोष्टहरु रहेका छन् । जिल्लाको कूल राष्ट्रिय वन मध्ये हस्तान्तरण भै बाँकी रहेका सबै सरकारी वनको संरक्षण जिल्ला वन कार्यालयले गर्दै आएको

छ। जिल्ला वन कार्यालयले २०५२ साल देखि सामुदायिक वन उपभोक्ता समुह विधिवत रुपमा दर्तागरी समुहले माग गरेका वन क्षेत्रको संरक्षण,व्यवस्थापन तथा सदुपयोगको लागि कार्ययोजना स्विकृत गरी समुदाय लाई सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्दै आएको देखिन्छ।

तालिका ८.३ : वन-रेञ्जपोष्ट र कार्यक्षेत्र

क्र.स.	रेञ्जपोष्ट	रेञ्जपोष्टको कार्यक्षेत्र (गा.वि.स.)
१	विदुर	खङ्गभञ्जाड, गोस्याड, कल्याणपुर, तुप्चे, मनकामना, फिकुरी, चारघरे, विदुर नगरपालिका (८)
२	देउराली	सामरी, बसुन्चेत, किम्ताड, बुडताड, साल्मे, भाल्चे, काउले, देउराली (८)
३	रातमाटे	दुइपिपल, जिलिङ, वेल्कोट, बुधसिं, तारुका, दाङसिङ, रातमाटे (७)
४	ककनी	ओखरपौवा, चाउथे, कूमरी, मदानपुर, चतुराले, सूर्यमती, थानसिं, ककनी (८)
५	वागेश्वरी	गेर्खु, खानीगाँउ, हल्देकालिका, गणेशस्थान, लच्याङ, उर्लेनी, वागेश्वरी (७)
६	खरानीटार	नर्जामण्डप, चौधडा, कविलास, पञ्चकन्या, थप्रेक, रालुकादेवी, सुन्दरादेवी, खरानीटार (८)
७	समुन्द्रटार	वालकुमारी, वेतिनी, राउतवेसी, गाउँखर्क, सिखरवेसी, ध्याँडफेदी, समुन्द्रटार (७)
८	समुन्द्रादेवी	सिक्रे, छाप, महाकाली, लिखु, तलाखु, थानापती, सुनखानी, भद्रुटार, समुन्द्रादेवी (९)

श्रोत: भू.संका जिदुर,नुवाकोट-२०६२/०६३

जिल्ला वन कार्यालय, इलाका वन कार्यालय र रेञ्जपोष्टहरुमा गरी विभिन्न तहका कूल स्वीकृत दरवन्दी ६७ भएकोमा ६० दरवन्दी मात्र पूर्ति भएको देखिएको छ।

८.२.१ जैविक विविधता

नुवाकोट जिल्ला जैविक विविधताको दृष्टिकोणले धनी जिल्लाको रुपमा पहिचान भएको छ। यस जिल्लामा गैर-काष्ठ र जडिबुटिहरु व्यापकरुपमा पाइने देखिएको छ। तर यस सम्बन्धमा विस्तृतरुपमा अध्ययन अनुसन्धान भएको देखिदैन। जिल्लाको जैविक विविधता सम्बन्धि विवरण तालिका ८.४ मा दिइएको छ।

तालिका ८.४ जिल्लाको जैविक विविधता सम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	विवरण	जैविक विविधता
१.	वन प्र जातीहरु	साल, अस्ता चिलाअनु, कटुस, उतिस, सल्ला, बकाईनो, लप्सि, काफल, पैयो, जमुना, निगाला
२.	जडिबुटिहरु	जरा :-विषमा, आतिस, विष, सतुवा, सेतकचिनी,काकोली, कुकुर तरुल, कुरिलो, विषफेग, मुसुली, पाषणवेद, जटामसी, निरमसी, पदमचाल, भुतकेस, बोको भ्याकुर, गामाडोल । काण्ड:-एक्लेवीर,मभिठो, अमलवेद, गुर्जो । फलफुल र वीउ:- टुफी फुल, टिमुर,रिठ्ठा, अमला, सल्लाको सिम्टा, वन करेला, चम्पावती, हरो, बरो, टिमुर, अमला,धसिग्रे वीयाँ । पुरै विरुवा:-:चिराईतो, भयाउ, तितेपाति, मभिठो, गुर्जो । पात हागाँ:- धुपि, तेजपात, सुनपाती, ठिग्रे सल्ला, धसिग्रे, नागवेली । बोक्रा: - टोटलो, भोर्ला, हकिल, पावन, चुत्रा आदि,

३.	गैर- काष्ठजन्य वन पैदावार	गम, रेजिन , महिन,खोटो, मह, अर्गेली, अल्लो, अमृसो, अम्लाको फल, लोक्ता, बांस निगालो, लोठ सल्लो, आदि ।
४.	वन्यजन्तुहरु	घोरल, मृग, चितुवा, बांदर, दुम्सी, मलसांप्रो, स्याल, कालो भालु, निर विरालो आदि
५.	पक्षीहरु	कालीज, सुगा, मैना, जुरेली, फिस्टा, लुईचे, तिन्ना, डांफे, हुकुर, कोइली, लाटोकोसेरो, आदि

श्रोत : जि.व.का. २०६२/०६३ ।

यस जिल्लामा वन विनासको क्रममा वन्य जन्तु पनि ह्रास हुदै गएको जिल्लावासीहरुको धारणा रहेको पाईएको छ । जिल्लामा केही नदी तथा खोलाहरुमा विषादी हालेर माछा मर्ने प्रचलन रहेको छ । करेन्ट लगाई वा विषादी प्रयोग गरी विभिन्न नदी तथा खोलाहरुमा वार्षिक उल्लेखनीय परिमाणमा माछा मार्ने प्रचलन रहेको छ । यसो हुनु वातावरणीय हिसाबले अनुपयुक्त हुने र जैविक विविधतामा ह्रास आउने सम्भावना भएकाले त्यसलाई दुरुत्साहित गर्न अति जरुरी देखिन्छ ।

८.२.२ सामुदायिक वन

जिल्ला वन कार्यालयले ०५२ साल देखि सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरु विधिवतरूपमा खडागर्दै आएको देखिन्छ । २०६२/०६३ सम्ममा २७९ सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहहरुको ३०,५३५ घरधुरीका १,८३,२१० जनसंख्या लाई २०,७०१ हेक्टर वन क्षेत्र सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण गरी सकिएको देखिन्छ ।

तालिका ८.५ : सामुदायिक वनहरुको विवरण

(आ.व. २०६२/६३ सम्म हस्तान्तरित)

क्र.सं.	रेञ्जपोष्टको नाम	गा.वि.स. संख्या	सामुदायिक वन संख्या	क्षेत्रफल (हे.)	घरधुरी संख्या
१	विदुर	१ न.पा., ७ गा.वि.स.	७१	५५२३.५७	७५१३
२	देउराली	८ गा.वि.स.	२२	१७४४.५८	२२०४
३	रातमाटे	७ गा.वि.स.	३५	३५१४.१६	४४४५
४	ककनी	८ गा.वि.स.	४२	१७२७.२०	४२०७
५	वागेश्वरी	७ गा.वि.स.	४३	२८३८	३९०८
६	खरानीटार	८ गा.वि.स.	२९	१६४४.२०	४०२४
७	समुन्द्रटार	७ गा.वि.स.	१७	१७६९.३१	१२६४
८	समुन्द्रादेवी	९ गा.वि.स.	२०	९०२.६१	१५७७
जम्मा		६२	२७९	२०,७०१	३०,५३५

श्रोत : जि.व.का., सा.व.वा.अ.मू. २०६२/०६३ ।

सामुदायिक वन हस्तान्तरणको कार्य राम्रै गतिमा अगाडि बढदै गएको देखिएको छ । यी हस्तान्तरण गरिएका वनहरु हस्तान्तरण अगाडिको स्थिति भन्दा पछि धेरै राम्रा हुदैगएको मूल्याङ्कन गरिएको पाइएको छ ।

जिल्ला भित्रका वनको संरक्षण तथा विकासको लागि संचालन प्रत्येक वर्ष नर्सरी संचालन भएको पाइएको छ । वन उपभोक्ता समुह गठन दर्ता , सामुदायिक वन हस्तान्तरण, व्यवस्थापन

अनुगमन निरिक्षण, तालीम, वन सुरक्षा, नीजी वन दर्ता तालिम गोष्ठी, अध्ययन भ्रमण, मूल्यांकन र उपभोक्ता समूह पुरस्कार जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन भएको पाइएको छ ।

आ.व. २०६२/०६३ मा यी २७९ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको मध्ये ११३ समूहहरु अनुगमन गरिएकोमा उक्त समूहहरुले तोकिएको कार्ययोजनाको क्षेत्र भित्र रही तोकिएको क्लकमा सरसफाइ, गोडमेल, हांगा काँटछाँट आदि गर्दा प्राप्त गरेका वन पैदावार तालिका ८.६ मा दिइएको छ ।

तालिका ८.६ : वन सम्बर्धन तथा काठ दाउरा संकलन स्थिति

क्र.सं.	रेञ्जपोष्ट	अनुगमन गरिएका समूह(संख्या)	दाउरा (भारी)	स्याउला भुईँघाँस र अन्य (भारी)	काठ (क्यू.फिट)	वल्ला वल्ली (संख्या)
१.	ककनी	१९	७३०	९३०	१२१८.३	—
२.	रातमाटे	१३	४३१५	१०८४५	२३७५	१३५
३.	खरानीटार	१३	४०८०	२२००	६५	४१
४.	बागेश्वरी	२०	२५७७५	१७२११	१६८५	—
५.	देउराली	११	५८३५	३१३७	३२५	१६५
६.	समुन्द्रादेवी	१०	२५५०	५१००	१०	—
७.	विदुर	२७	६१९०	६५०	८३०	१३
जम्मा		११३	४९४७५	४००७३	५०५४.८	३५१

श्रोत: सामुदायिक वनहरुको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जिल्ला वन कार्यालय विदुर २०६२/०६३ ।

अनुगमन गरिएका ११३ समूहहरुले दाउरा ४९४७५ भारी, स्याउला, भुईँघाँस र अन्य ४००७३ भारी, काठ ५०५४.८ क्यू.फिट र वल्लालल्ली ३५१ संख्या प्राप्त गरेको देखिएको छ ।

जिल्लाको वन क्षेत्रवाट विगत ५ वर्षको अवधिमा विभिन्न किसिमका गैह-काष्ठ वन पैदावारहरुको संकलन र सदुपयोग भएको पाइएको छ ।

तालिका ८.७ : जडिवुटि र अन्य वन पैदावारवाट संकलित राजस्व आम्दानी

आ.व.	निगाले (गोटा)/ राजस्व	लोक्ता के.जी/राजस्व	अन्य जडिवुटि वाट प्राप्त राजस्व	कूल राजस्व रु
२०५८/५९	२८९४००	१७९००	१२९३५२	२२६३४२
	४३२९०	५३७००		
२०५९/६०	५८२०००	१२८००	२०००	१२७७००
	८७३००	३८४००		
२०६०/६१	५०५०००	१८७९८	६७७५०	१९९९१४
	७५७७०	५६३९४		
२०६१/६२	३२००००	७५००	३२९४४८	३९२५६८
	४८०९०	१५०३०		
२०६२/६३	४९४२००	४५००	१६९४४७	२५८०८३
	७९६३६	९०००		
कूल जम्मा	२१९०६००	६१४९८	६९७९९७	१२०४६०७
	३३४०८६	१७२५२४		

श्रोत: सामुदायिक वनहरुको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जिल्ला वन कार्यालय विदुर २०६२/०६३ ।

जिल्लामा आ.व. २०५८/०५९ देखि २०६२/०६३ सम्म वन पैदावारमा निगालो २१९०६०० गोटा संकलन भएको र राजस्व रु. ३३४०८६ प्राप्त भएको र सोहि अवधिमा लोक्ता ६१४८९ के.जी. संकलन भएको र राजस्व रु. १७२५२४ प्राप्त भएको देखिएको छ । जडिबुटि वाट भने सोहि अवधिमा रु. ६९७९९७ राजस्व संकलन भएको समेत देखिएको छ । यसरी जिल्लामा निगालो, लोक्ता र जडिबुटि संकलन वाट ५ वर्षको अवधिमा कूल रु. १२०४६०७ राजस्व संकलन भएको देखिएको छ । गैह्र काष्ठ वन पैदावरवाट आ.व.२०६२/६३ मा रु.२५८०८३ राजस्व प्राप्त भएको थियो ।

तालिका ८.८ : विरुवा उत्पादन तथा वितरणको विवरण

(आ.व.२०६१/०६२)

क्र.सं.	रेञ्जपोष्ट	अनुगमन गरिएका समुह संख्या	विरुवा उत्पादन	विरुवा वितरण	सा.व. वृक्षारोपण हे	बन सम्बर्धन
१.	ककनी	१९	५००	५००	१२.५	१५
२.	रातमाटे	१३	—	—	—	१०
३.	खरानीटार	१३	—	—	—	११
४.	बागश्वरी	२०	१०००	१०००	४	१४
५.	देउराली	११	१५००	१५००	५	९
६.	समुन्द्रादेवी	१०	—	—	—	६
७.	विदुर	२७	२०००	२०००	१२	२५
जम्मा		११३	५०००	५०००	३३.५	९०

श्रोत: सामुदायिक वनहरूको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २०६२/०६३ : जिल्ला वन कार्यालय विदुर ।

आ.व. २०६१/०६२ जिल्लामा भएका २७९ समुदायिक वन उत्पादन समुहहरू मध्ये अनुगमन गरिएका ११३ समुहहरूले उत्पादन गरेका र वितरण गरेका विरुवा संख्या ५०००/५००० भएको र ३३.५ हे. वन क्षेत्र मा वृक्षारोपण गरेको देखिएको छ ।

अनुगमन गरिएका समुहहरूले वन पैदावार वाट गरेको आम्दानी उत्साहजनकै रहेको छ । यो समुहहरूले वन पैदावार वाट गरेको आम्दानीको विवरण तालिका ८.९ मा दिइएको छ ।

तालिका न ८.९ : आम्दानी र खर्चको विवरण

(रुपैया)

क्र.सं.	रेञ्जपोष्ट	आम्दानी		खर्च	
		बन पैदावार	अन्य	बन विकास	सामुदायिक विकास
१.	ककनी	५४५१२	३९०	१६७८०	२५००
२.	रातमाटे	१२१४००	१५३०	१७८८०	८३९००
३.	खरानीटार	२०९००	२५	३५८००	—
४.	बागेश्वरी	१६०७८	—	—	—
५.	देउराली	५६४२४	६००	१२९६०	—
६.	समुन्द्रादेवी	—	३७९००	४९४२	—
७.	विदुर	१६४५५६	—	५०३००	—
जम्मा		४३३८७०	४०४४५	१३८६६२	८६४००

श्रोत: सामुदायिक वनहरूको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २०६२/०६३, जिल्ला वन कार्यालय, विदुर ।

अनुगमन गरिएका समुहहरूको बन पैदावार र अन्य आम्दानी वाट क्रमशः रु. ४३३८७० र रु. ४०४४५ भएको देखिएको छ भने बन विकासका लागि रु. १३८६६२ र सामुदायिक विकासका लागि रु. ८६४०० खर्च भएको देखिएको छ । तर बन ऐन र नियमावलीमा भएको व्यवस्था अनुसार २५ प्रतिशत रकम मात्र बन विकासका कार्यमा खर्च गर्नु पर्नेमा सो पालना भएको देखिदैन ।

उपभोक्ता समुहहरूले निम्न कार्य गर्ने तर्फ ध्यान दिनु पर्ने देखिएको छ ।

१. सबै उमेर ,जात,भाषाका उपभोक्तालाई सहभागी गराई सामुदायिक बनको महत्व वारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्नु पर्ने ।
२. समुहको विधान बमोजिम तथा प्रभावकारी रूपमा साधारण सभा संचालन गर्ने र छलफल गर्ने विषयको प्राथमिकता तोकि छलफल गर्ने र समितिलाई सक्रिय बनाउने ।
३. सामुदायिक बन निर्देशिकाको आसय अनुरूप समितिमा महिला सदस्यको ५० प्रतिशत प्रतिनिधित्व गराउन पोत्साहित तथा उत्प्रेरित गर्ने र उनीहरूलाई समितिको छलफलमा आफना कुरा राख्न प्रोत्साहित गर्ने ।
४. समुहको साधारण सभामा उपभोक्ता भेला गराई समितिले गरेका काम कारवाही तथा आम्दानी खर्चको विवरण प्रस्तुत गर्ने र उनीहरूको राय प्रतिक्रिया लिने वातावरणको सिर्जना गर्ने ।
५. सामुदायिक बनको व्यवस्थापनमा जनसहभागिताको महत्व वारे जनसमदाय लाई बोध गराउने र बन संरक्षण तथा व्यवस्थापनमा समुह आफै सक्रिय हुने वातावरणको सिर्जना गर्ने ।
६. बन पैदावार वाट प्राप्त हुने आम्दानीको २५ प्रतिशत वनविकासमा खर्च गर्ने ।
७. समिति संग रहेको श्रोत र साधन लाई यथोचित परिचालन गर्ने र आत्मनिर्भर हुन अग्रसर हुने ।

८.३ बन पैदावारको माँग तथा आपूर्ति स्थिति

जिल्लामा काठ, दाउरा आदि बन पैदावारको माँग उच्च रहेको देखिएको छ । उपभोक्ताहरूको उच्च माँग हुनुमा उनीहरूको घर /गोठ बनाउन , विकास निर्माणका कामका लागि र दैनिक खाना तयार गर्ने आदि कारण देखिन्छन् । साथै स्याउला ,घाँस पातको आवश्यकता पनि उच्चनै रहेको देखिएको छ । यी आवश्यकता सामुदायिक वनहरू संवर्द्धन गर्दा ठूला, पुराना ,बुढा रुखहरू वाट प्राप्तहुने काठ र घाँस पात वाट पुरा हुने गरेको देखिएको छ तर यसरी प्राप्त हुने वन पैदावार न्यून भएको कुरा अनुगमन गरिएका संस्थाहरूको विवरण वाट प्रष्ट भएको छ ।

तालिका ८.१० : दाउराको माँग र आपूर्ति स्थिति

क्र.सं.	रेञ्ज पोष्ट	अनुगमन गरिएका समुह संख्या	माँग			आपूर्ति	
			उच्च	मध्यम	न्यून	पर्याप्त	कम
१.	ककनी	१९	—	१९	—	१५	४
२.	रातमाटे	१३	—	१३	—	९	४
३.	खरानीटार	१३	—	१३	—	—	१३
४.	बागश्वरी	२०	—	१८	२	१८	२
५.	देउराली	११	३	८	—	३	८
६.	समुन्द्रादेवी	१०	—	१	—	१	१०
७.	विदुर	२७	४	२३	—	२६	१
	जम्मा	११३	७	१०४	२	७२	४१

श्रोत: सामुदायिक वनहरूको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन, जिल्ला वन कार्यालय विदुर, २०६२/०६३।

अनुगमन गरिएका ११३ संस्था मध्ये दाउरा, घाँस र सोत्तरको पर्याप्त आपूर्ति भएका संस्थाहरू ७१ रहेका देखिएका छन् भने कम आपूर्ति भएका संस्थाहरू ४१ वटा देखिएका छन्। त्यसकारण कम आपूर्ति भएका संस्थाका उपभोक्ताका लागि वैकल्पिक व्यवस्था गर्नु पर्ने स्थिति रहेको देखिएको छ। स्याउला र सोत्तरको आपूर्तिको स्थिति हेर्दा आपूर्ति भन्दा माँगको परिमाण बढी रहेको देखिएको छ।

तालिका ८.११: स्याउला र सोत्तरको माँग र आपूर्ति स्थिति

क्र.सं.	रेञ्ज पोष्ट	अनुगमन गरिएका समुह/संख्या	माँग			आपूर्ति	
			उच्च	मध्यम	न्यून	पर्याप्त	कम
१.	ककनी	१९	१३	६	—	१२	७
२.	रातमाटे	१३	८	५	—	७	६
३.	खरानीटार	१३	१०	२	१	८	५
४.	बागश्वरी	२०	१२	७	१	१३	७
५.	देउराली	११	९	२	—	७	४
६.	समुन्द्रादेवी	१०	९	१	—	५	५
७.	विदुर	२७	५	२२	—	१०	१७
	जम्मा	११३	६५	४५	३	६१	५१

श्रोत: सामुदायिक वनहरूको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जिल्ला वन कार्यालय विदुर २०६२/०६३

अनुगमन गरिएका कूल ११३ संस्थाहरू मध्ये स्याउला र सोत्तरको पर्याप्त आपूर्ति हुने संस्थाहरू ६१ (५४ प्रतिशत) रहेको र आपूर्ति कम हुने संस्थाहरू ५१ (४५ प्रतिशत) रहेको देखिएको छ। स्याउला र सोत्तरको आपूर्ति कम हुने संस्थाहरूको प्रतिशत बढीरहेको देखिएको छ। यस्तो स्थितिलाई समाधान गर्न वैकल्पिक योजना बनाउनु पर्ने देखिएको छ।

यस जिल्लामा वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरूको संख्या ५९ वटा रहेको देखिएको छ। यी सबै उद्योगहरू सदरमुकाममा रहेका बुझिएको छ। जिल्लामा वन सम्बन्धी उद्योग नफस्टाउनुमा

वजार व्यवस्थाको कमी, यातायातको असुविधा, कडा प्रजातिको वनको कमी, काठमाण्डौबाट नजिक रहेको जिल्ला हुंदा ठुलो शहर संगको बढी निर्भरता तथा कडा प्रतिस्पर्धा जस्ता कारणहरु छन् ।

त्यस्तै निजी क्षेत्रबाट काठ दाउराको कानूनी रुपमा वितरण व्यवस्था नभए तापनि हस्तान्तरित सामुदायिक वनहरुले आफ्नो स्वीकृत वन कार्ययोजना अनुरूप स्थानीय स्तरको प्रयोजनको लागि विक्रि वितरण गर्ने गरेको देखिन्छ ।

हाल जिल्लाका ठूला वस्तीहरु तथा शहरी क्षेत्रमा इन्धनको लागि मट्टितेल र ग्याँसको लोकप्रियता बढदै गएकोले व्यापारिक दृष्टिले दाउरा बिक्रि कम हुँदै गएको छ । वैकल्पिक उर्जातर्फ गोबरग्याँसको सीमित प्रयोग मात्रामा भए पनि धुंवारहित चुल्होको प्रयोग हुन थालेबाट समेत वन संरक्षणमा टेवा पुग्न गएको छ । फलस्वरुप निजी प्रयोजनको लागि वनफंडानी पनि कम हुँदै गएको देखिन्छ ।

८.४. वन अपराधको विवरण

जिल्ला वन कार्यालयमा दर्ता हुने वन अपराध सम्बन्धी मुद्दाहरुलाई हेर्दा ०५२/५३ देखि ०५७/५८ सम्म परेका १०४ वटा मुद्दाहरु मध्ये ७ वटा मात्र फछ्यौट भइ ९७ वटा मुद्दा बाँकी रहेको र २०६२/०६३ सम्ममा १७ वटा मात्र मुद्दा छिन्न बाकि रहेका अन्य सबै मुद्दा छिनिसकिएको देखिएको छ । यस अवस्था लाइ हेर्दा १७ वटा वन मुद्दा लामो अन्तरालसम्म पनि फछ्यौट नभएको स्थिति तालिका ८.१२ ले देखाउँदछ ।

तालिका ८.१२ : वन अपराध सम्बन्धी मुद्दाको विवरण

क्र.सं.	आ.व.	कुल मुद्दा	फछ्यौट	बाँकी
१.	०५२/५३	१८	३	१५
२.	०५३/५४	१९	३	१६
३.	०५४/५५	१७	०	१७
४.	०५५/५६	१७	१	१६
५.	०५६/५७	१६	०	१६
६.	०५७/५८	१७	०	१७
७.	२०६२/०६३	९७	८०	१७

स्रोत: जि.व.का. नुवाकोट ।

८.५ वन क्षेत्रको विद्यमान समस्या तथा सवाल र संभावना तथा अवसरहरु

८.५.१ वन क्षेत्रका विद्यमान समस्या तथा सवालहरु

१. २०१८ सालमा त्रिशुली जलविद्युत आयोजना तथा २०४० सालमा देवीघाट जलविद्युत आयोजनाको निर्माणको क्रममा तथा २०४६ सालको जन आन्दोलन पश्चात तिव्र रु

- पमा वन विनास भएको र जन संख्याको चापले वन वातारवणमा नकारात्मक प्रभाव परेको छ ।
२. केही ठाउँमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समुहका उपभोक्ताहरु बीच आपसी विश्वासमा कमी देखिन्छ भने कतिपय ठाउँमा सामुदायिक वनलाई टाठाबाठाको वन वा समितिको र अध्यक्षको मात्र वन भन्ने ठानी समुहका महिला, गरिब, विपन्नलाई निर्णय प्रक्रियामा समावेश नगराईकुनै आफुले कार्ययोजना र विधान भन्दा बाहिर गइ वन पैदावार उपयोग गर्ने जस्ता कार्य गर्ने विकृति रहेको देखिन्छ ।
 ३. सामुदायिक वन कार्यक्रमलाई बढी राजनीतिक रूपले हेर्ने र सर्वसम्मति भन्दा बहुमतबाट निर्णय गर्ने प्रवृत्ति देखिएको छ । साथै समुहको आमदानी, खर्चमा पारदर्शिता नभएको र वन कार्यालयलाई निर्णय तथा कार्यप्रगतिको नियमित जानकारी नदिने गरेको देखिन्छ ।
 ४. जिल्लामा हालका वर्षहरुमा हरियाली बढ्दै गरेको पाइए तापनि बढ्दो जनसंख्याको चाप, वन क्षेत्रमा भौतिक पूर्वाधारहरुको निर्माण (जस्तै सडक), मानिसहरुको आवतजावत, आहारा र वासस्थलमा आएको परिवर्तन जस्ता कारणले गर्दा केही वन्यजन्तु र पंक्षीहरु विस्तारै लोप हुने खतरा बढेको छ ।
 ५. जिल्लामा वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन लागु नभएको कारणले गर्दा मौजुदा वनबाट गुणस्तरीय वन पैदावार प्राप्त गर्न सक्ने स्थिति देखिदैन ।
 ६. राष्ट्रिय तथा सामुदायिक वन क्षेत्रमा केही मात्रामा अतिक्रमणको समस्या रहेको छ । साथै प्राकृतिक वन क्षेत्र छुट दत्ताको निहुँमा अतिक्रमण बढ्दै गएको छ ।
 ७. जिल्लामा घरपालुवा पशुहरु सार्वजनिक स्थल र वन क्षेत्रमा चराउने परिपाटीले गर्दा पुनरुत्थान भएका र वृक्षारोपण गरिएका विरुवाहरुलाई बढी हानी पुग्ने गरेको छ । साथै यसले भू-क्षयको समस्या समेत सिर्जना गर्दै आएको छ । सामुदायिक वनहरुमा समेत घुम्ती चरण प्रणाली प्रभावकारी रूपमा लागु हुन सकेको छैन ।
 ८. जिल्लामा रहेको गरिबी, तिनीहरुको प्राकृतिक स्रोत र साधनमाथिको अत्यधिक निर्भरता एवम् यी वर्गको सामुदायिक वनमा सिमित पहुँच भएको कारणले घरायसी प्रयोजन र जीविकोपार्जनका लागि काठ, दाउराको चोरी तथा वन अतिक्रमणको समस्या व्याप्त छ । साथै सामुदायिक वन हस्तान्तरण नभएका गा.वि.स.हरुमा अवैध काठ चोरी निकासीको समस्या जटिल रहेको छ ।
 ९. सार्वजनिक र सामुदायिक वन क्षेत्र भित्र पूर्वाधार निर्माण गर्ने गरिएकोले जैविक विविधतामा ह्रास आउनुका साथै वनको सिमाङ्कनमा समेत समस्या परेको छ ।
 १०. विकास निर्माण कार्य जस्तै सडक, खानेपानी, सिंचाई इत्यादि सञ्चालन गर्दा प्रायः जसो वन क्षेत्र हुँदै कार्यक्रमहरु संचालन हुने गर्दछन् । यस्ता कार्यहरु विभिन्न प्रकारका वातावरणीय प्रभावलाई कुनै मुल्यांकन नै नगरी अथवा वन कार्यालय संग समन्वय नगरी कार्यान्वयन हुने गरेको पाइएको छ ।

११. सामुदायिक वन सम्बन्धि नितिमा गरिबी निवारणलाई प्राथमिकता दिए पनि समुहले त्यस्तो किसिमको कार्यक्रमलाई जोड दिएको पाइदैन । व्याजमा पैसा दिने गरिएता पनि हुने खानेलेनै लिने गरेको पाइएको छ ।
१२. जिल्ला वन कार्यालयले समुहमा प्रदान गरेको तालिमहरुको उद्देश्य अनुसार तालिम प्राप्त व्यक्तिले समुहमा जानकारी गराउने तथा अध्ययन र ज्ञान सबैमा आदान प्रदान गर्ने बढी प्रभावकारी पार्ने गरेको पाइदैन ।

८.५.२ वन क्षेत्रका सम्भावना तथा अवसरहरु

१. जिल्लामा सामुदायिक वनको व्यापक प्रचार प्रसार हुनुका साथै एउटा उपभोक्ता समुहले अर्को उपभोक्ता समुहबाट सिकने प्रवृत्ति बढ्दै गएको जिल्लाको हरियालीमा वृद्धि भएको छ । साथै व्यवस्थापन कार्य (Silibicultural Operations) गर्दा उपभोक्ता समुहहरुले सुखा, ढलापढा, रोगी र वाङ्गा रुखहरु वाट प्राप्त हुने वन पैदावारहरु मात्र प्रयोग गरी वनजंगललाई आफ्नै सम्पत्तिको रूपमा ग्रहण गर्न थालेको पाइएको हुनाले जिल्लाको वनजंगलको हैसियतमा सुधार एवम् परिवर्तनको अनुभव गरिएको छ र यो प्रवृत्तिले निरन्तरता पाउने देखिन्छ ।
२. जडिबुटी तथा लघु वन पैदावार विकासको लागि यो जिल्ला उत्तम रहेको छ । विशेष गरी सामुदायिक वनहरुको साथै निजी जग्गामा समेत जडिबुटी खेती कार्यक्रम संचालन गर्न सकिने संभावना रहेको छ ।
३. वाह्य संस्थाहरु (डिप्रोक्स, हेमवन्ती) ले पनि उपभोक्ता समिति संग साभेदारी कार्य गर्ने गरेको देखिन्छ । हिमवन्ती नेपालले जिल्लामा ६० वटा समुह गठन गरी यी समुह मार्फत स्रोत व्यवस्थापन तालिम , समुह निर्माण , आयमूलक तालिम, महिला साक्षरता कार्यक्रम, स्वास्थ्य जनचेतना अभिवृद्धि जस्ता कार्यक्रम संचालन गरेको देखिएको छ ।

८.६ नदी नियन्त्रण तथा भू-संरक्षण

भू तथा जलाधार संरक्षण विभागको अध्ययन अनुसार नुवाकोट जिल्ला भुक्षयको हिसाबमा अति संवेदनशील जिल्ला मध्ये पर्दछ । बढ्दो बाढी पहिरो तथा भू-क्षय जस्ता प्रकोपलाई कम गर्न र जलाधार व्यवस्थापनको माध्यमबाट जनताको जीवनस्तर माथि उठाउने उद्देश्यले २०३९ सालमा जिल्ला भू-संरक्षण कार्यालयको स्थापना भयो । २०५३ साल देखि सहभागितात्मक सामुदायिक विकासको अवधारणामा आधारित जलाधार व्यवस्थापन गर्ने कुराको थालनी भयो ।

जिल्लामा रहेका मुख्य जलाधार क्षेत्रहरुमा फलाखु, सलाखु, तादी ,लिखु र कोल्फु खोला क्षेत्रहरु रहेको देखिएको छन् ।

तालिका नं ८.१३ : जिल्लामा रहेका मुख्य जलाधार क्षेत्रहरुको विवरण

क्र.सं.	उपजलाधारहरुको नाम	क्षेत्रफल वर्ग.कि.मि	उच्चई मिटर		नदिको लम्वाई (कि.मि)
			अधिकतम	न्यूनतम	
१	फलाखु खोला	१५०	४५९०	६२५	२६.५
२	सलाखु खोला	१२०	३५८०	६४०	१८.५
३	तादी खोला	३९०	५१५०	५६०	४३.५
४	लिखु खोला	१६५	२७३०	५६०	२७.५

५	कोल्फु खोला	१८५	२३१७	४५०	३९
	जम्मा	१०१०			१५५

श्रोत: भू.संका विदुर, नुवाकोट-२०६२/०६३

उप जलाधारहरुको क्षेत्रफल १०१० वर्ग कि.मि.रहेको देखिएको छ भने नदीको लम्बाई १५५ कि.मि रहेको देखिएको छ ।

नेपाल डेनमार्क जलाधार व्यवस्थापन परियोजनाले २०५३/५४ देखि गरेको उपजलाधार क्षेत्रमा तथा २०५५/५६ देखि सलाखु उप जलाधार क्षेत्रमा कार्यक्रम संचालन गर्दैआएको छ । कार्यक्रमको क्षेत्रगत विवरण तालिका ८.१४ मा दिइएको छ ।

तालिका ८.१४: जलाधार व्यवस्थापन परियोजना अन्तर्गतका उपजलाधार क्षेत्रहरुको विवरण

क्र.सं.	जलाधार क्षेत्रको नाम	जलाधार क्षेत्रमा पर्ने न.पा./गा.वि.हरु/वडा नं.
१	गेर्खुखोला उपजलाधार	गेर्खु १,२,३,५,६,७,८ (वडा संख्या ७), वागेश्वरी ४,७ (वडा संख्या २), वि.न.पा. १ (वडा संख्या १)
२	सलाखुखोला उपजलाधार	मनकामना १,२ (वडा संख्या २), फिकुरी १-७ (वडा संख्या ७), काउले १-९ (वडा संख्या ९), साल्मे १-९ (वडा संख्या ९), भाल्चे १-९ (वडा संख्या ९), बुडताड १-९ (वडा संख्या ९), देउराली ४,५ (वडा संख्या २), तुप्चे १,३ (वडा संख्या २)
जम्मा		११ (जम्मा वडा संख्या ५९)

श्रोत: भू.संका विदुर, नुवाकोट २०६३ ।

उपरोक्त बमोजिम ११ गा.वि.स.को ५९ वटा वडामा विभिन्न ७ वटा परियोजना स्थल कार्यालय बाट कुल २९०० घर परिवारलाई सेवा पुऱ्याइएको देखिन्छ ।

तालिका ८.१५ : जिल्ला भूसंरक्षण कार्यालय अन्तर्गतका गा.वि.स. र सेवा पुऱ्याइएको घरधुरी विवरण

साइट नं.	साईट अफिसको नाम	गा.वि.स. वडा नं.	गा.वि.स.	सेवा पुऱ्याइएको घरधुरी
१	वरुगाउँ	गेर्खु ८	वितलव, खत्रीगाउँ, वरुगाउँ, वडारेगाउँ, डाँडागाउँ, माथिल्लो वितलव, धुधेमाला, वोगेश्वरी	२९८
२	ढुंगचौर	गेर्खु १ वागेश्वरी	तामाङगाउँ, माभटोल, न्यौपानेटोल, अगस्ती नेपाल टोल, थरीटोल, उपल्लो गेर्खु, गैरीखर्क, ढुङ्गेचौर, मडलादेवी	३७८
३	फलाटे	गेर्खु ७ वागेश्वरी	हिले, रेग्मीटार, आष्टार, माथिल्लो चिन्ने, तल्लो चिन्ने, मकैचौर, माभ पल्लोटोल, आंगे डाँडा	१९३
४	गेर्खुटार	गेर्खु ५	गेर्खुटार, नयाँगाउँ, बेसीगाउँ, क्युरेनी, नमुनागाउँ, माथिल्लो गेर्खुटार	२३५
५	साल्मे	साल्मे ४	बल्दोगाउँ, पाङ्गलीङ देवी, पेल्वा गुम्बा, तासी गुम्बा, वमुक कालिकादेवी, कोमाले नागथान, साल्मोगाउँ, बगाले जैसीटोल, किपुट, गुन्सा, अम्बुत, होप्चेत	४४२
६	बुडताड	बुडताड	सर्वचेत, जलिन्द्र, ग्रामीण सुधार, भुमेस्थान, अन्तर, लष्मी, मनकामना, कालिका, गौतम बुद्ध, सरस्वती, फ्याफुल्ला, सवाने, सिलादेवी, सिद्धार्थ बुद्ध, वलदेवी	६४९
७	भाल्चे	भाल्चे	अन्नपूर्ण, सागरमाथा, महादेवस्थान, सिसाङ, नरदेवी पशुपति, जाल्जु, गुम्बा, गंगा फिकुरी, जैदुन	७०५

श्रोत: भू.सं.का, विदुर, नुवाकोट २०६२/०६३।

गेर्खुखोला र सलाखु खोला उपजलाधारका जिल्लामा रहेका छ वटा त्रिशुली नदी प्रणाली/लिखु नदी प्रणालीका मुख्य जलाधार क्षेत्र तथा भू-क्षयको दृष्टीकोणले प्राथमिकिकरण गरिएका उपजलाधार क्षेत्रहरूको विवरण तालिका ८.१६ मा दिइएको छ।

तालिका ८.१६ : भू-क्षयको अवस्थाको दृष्टिकोणले प्राथमिकिकरण गरिएका उपजलाधारहरू

क्र.सं.	प्राथमिकिकरण	उपजलाधारको नाम	भूक्षयको अवस्था (हेक्टर)		
			अति भू-क्षय	मध्यम भू-क्षय	न्युन भू-क्षय
१	I	दामे उपजलाधार	३३०.७५	३०८७.०	६९३.०
२	III	उपल्लो सलाखु उपजलाधार	४४९.०	४५०४.५	१२३
३		किडताड उपजलाधार	-	२८९८	१८९
४		मध्य सलाखु उपजलाधार	१४९.७५	१८५८.५	५३५.५
५		तल्लो सलाखु उपजलाधार	१२३	१७०९	१५९२
६		थोपल खोला उपजलाधार	-	१३५४.५	१५२७.५५
७		देउराली उपजलाधार	-	२४५७	१२२८.५
८		दाडसिड उपजलाधार	-	१९०४.७५	१०५५.२५
९		भामर खोला उपजलाधार	-	१५५९.२५	७५६.०
१०		विदुर उपजलाधार	६३.०	१९०२.५	३९९७.२५
११	II	गेर्खु खोला उपजलाधार	२०४.७५	२४७२.७५	४२५.२५
१२		तारुका उपजलाधार	-	१०२३.७५	१२२८.५
१३		अंधेरी सामी उपजलाधार	-	२२८३.७५	१०५५.२५
१४		तिनघरे उपजलाधार	-	२४८८.५	५३५.५
१५		जिलिङ्ग उपजलाधार	-	२२९९.५	-
१६		पचासे उपजलाधार	-	३७४८.३०	११०.२५
१७		चौथो उपजलाधार	६३	३७८०.०	-
१८		अमारे खोला उपजलाधार	११०.२५	२८६६.५	६४५.७५
१९		छहरे खोला उपजलाधार	-	३०२४	२५२
२०		खानीगाउँ उपजलाधार	-	२३९५.२५	-
२१		चतुराले उपजलाधार	६३	३५५९.५	४.९५
२२		ढिकुरे उपजलाधार	११०.२५	२०९६.०	९१५.५
२३		कविलास उपजलाधार	-	१०५५.२५	२३६.२५
२४		तल्लो लिखु खोला उपजलाधार	-	४०००.५	८९७.७५
२५		दोर्खु खोला उपजलाधार	-	४०९७.२५	३९.५०
२६		सुन्दरादेवी उपजलाधार	१७३.२५	३०५५.५	६७७.२५
२७		पंचकन्या उपजलाधार	-	२२८३.७५	-
२८		मध्य लिखु खोला उपजलाधार	-	४४५७.२५	५८२.७५
२९		उपल्लो लिखु खोला उपजलाधार	-	५४६५.२५	१५७.५
३०		गेर्खु खोला उपजलाधार	-	४२२९	-
३१		वैसा उपजलाधार	-	२३६२.५०	-
३२		चर्केखोला उपजलाधार	-	१८७४.२५	-
३३		कुड खोला	३९.५	२९९०	-
३४		घाघर खोला उपजलाधार	-	१९२९.५	-
३५	IV	घ्याङ्फेदी उपजलाधार	१७३.२५	२२९९.५	-
३६		सूर्य कुण्ड	१५.७५	२७८७.७५	-
जम्मा			२०४७.५	९३२७९.७	१८९७८.२५

श्रोत: भू-संका विदुर, नुवाकोट, २०६२/०६३।

उपरोक्त तालिका अपुसार ३६ वटा उपजलाधार अर्न्तगतका क्षेत्रहरु मध्ये अति भू-क्षय हुने क्षेत्र २०४७.५ हेक्टर, मध्यम भूक्षय हुने क्षेत्र ९६२८० हेक्टर तथा न्यून भूक्षय हुने क्षेत्र १८९७८ हेक्टर देखिन्छ। यस अनुसार जम्मा १३५७३३ हे क्षेत्रफल भू-क्षयको चपेटामा पर्ने सम्भावना रहेको देखिन्छ। जिल्लामा यति धेरै क्षेत्रफल भू-क्षयहुने खतरामा रहेको हुँदा भू-क्षय सम्बन्धि कार्यक्रम व्यापक तथा प्रभावशाली रूपमा संचालन गर्नु पर्ने देखिन्छ। जिल्लामा हाल संचालनमा रहेका भू-संरक्षण सम्बन्धी मुख्य कार्यक्रम तालिका ८.१७ मा दिइएको छ।

तालिका ८.१७ : भू-संरक्षण सम्बन्धी मुख्य मुख्य कार्यक्रमहरु

क्र.सं.	बिषय	कार्यक्रम
१	भू-उपयोग र विकास	एकिकृत भू-उपयोग विकास।
२	प्राकृतिक प्रकोप रोकथाम	अति बृष्टि एवं अना बृष्टि बाट उत्पन्न हुने प्रकोप रोकथाम, गल्छी, पहिरो रोकथाम, खहरे नियन्त्रण, खोला किनारा सुदृढीकरण र क्षतिग्रस्त भूमि पुनरोत्थान।
३	विकासका पूर्वाधार संरक्षण	सडक, सिंचाई, कुलो पानी मुहान सुधार, सेन्टर वेल्ड, ग्रीन वेल्ड, वफरस्ट्रिप विकास।
४	भूमी उत्पादनमा संरक्षण	भू-क्षमताको आधारमा भूमिको विकास एवं सुधार, खेतवारी संरक्षण, पोखरी निर्माण, डालेघाँस, भुइँघाँस, फलफुल रोपन,।
५	सामुदायिक भू संरक्षण	संरक्षण कार्यमा वैज्ञानिक तरिकाले सेवा तथा शीप अभिवृद्धि गर्ने, साना जलाधार संरक्षण, महिला, किसान, उपभोक्ता समुह तालिम भ्रमण, आदि।

श्रोत: भू-संका विदुर, नुवाकोट-२०६२/०६३

८.७ नदी नियन्त्रण तथा भू-संरक्षण क्षेत्रका विद्यमान समस्या सवालहरु र संभावनाहरु

८.७.१ नदी नियन्त्रण तथा भू-संरक्षण क्षेत्रका विद्यमान समस्या र सवालहरु

१. वनफंडानी र वन अतिक्रमण हुनु।
२. सरकारी वन क्षेत्रमा चरिचरन गराउनु जसले गर्दा वस्तुभाउका खुरले जमिन उफ्काइदिनु, हुर्कन लागेका विरुवा/घांस खाइदिनु, खुरले कुल्चेर मारिदिनु, जमिन ढाक्ने घांसपात नष्ट हुनु, माटो उफ्किनु जस्ता कार्यबाट जैविक विविधतामा नकारात्मक असर पर्नुका साथै भू-क्षयको खतरा हुनु।

३. अव्यवस्थित रूपमा अत्यधिक मात्रामा डोजरको प्रयोग गरी सडक निर्माण कार्य गरिनु ।
४. भू-संरक्षणका केही उपायहरू अति कम खर्चिला हुने भए तापनि तुरुन्तै प्रतिफल नपाइने हुंदा राजनीतिक क्षेत्रले पनि यसलाई प्राथमिकता नदिने र गामीण जनसमुदाय पनि इच्छुक नहुने स्थिति रहनु ।
५. भू-संरक्षण, सडक र सिंचाई कार्यालयहरूमा केही रकम भू-संरक्षण तथा वायोइन्जिनियरिङ, प्रविधिका लागि बजेट विनियोजन हुने गरे तापनि विनियोजित रकम मध्ये अधिक रकम इन्जिनियरिङ संरचनामा र नगण्य रकम मात्रै जैविक संरचनामा खर्च गर्ने प्रवृत्ति रहेको छ, जबकि जैविक संरचना तुलनात्मक रूपमा इन्जिनियरिङ संरचनाभन्दा कम खर्चिलो र दीगो हुन्छ ।

८.७.२ नदी नियन्त्रण तथा भू-संरक्षण क्षेत्रका संभावनाहरू

१. उपजलाधार क्षेत्रको विस्तृत योजना तर्जुमा गरी एकिकृत रूपमा कार्यक्रम संचालन गरी नदी कटान तथा बाढी पहिरोको नियन्त्रण गर्न सकिने संभावना देखिन्छ ।
२. गाउँ गाउँ मा पुऱ्याइने सडकहरूलाई वातावरणीय अनुकूल हुने गरी सडक बनाउन सकिने संभावना रहेको छ ।
३. खनिएका बाटाहरूलाई वायो इन्जिनियरिङ प्रविधिबाट संरक्षण गर्न हरियाली क्षेत्र (green belt) को कार्यक्रम साथ साथै लैजान सकिने संभावना रहेको छ ।
४. जिल्लाका खोला तथा नदीहरू, खानेपानी, सिंचाई, भु-वनोट तथा सडक संरक्षणको दृष्टिले महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको महसुस हुन थालेको छ । नदी नियन्त्रण र भू-संरक्षणको क्षेत्रमा जिल्ला विकास समिति, पुर्वाधार सम्बन्धी कार्यालयहरू तथा वन तथा भू-संरक्षण कार्यालयहरूले थप योगदान दिने र नागरिक समाजले समेत त्यसलाई मद्दत गर्न सक्ने सम्भावनाहरू पनि रहेका छन् । जिल्लामा वन क्षेत्रको उचित व्यवस्थापनको लागि हाल ६२ गा.वि.स. र न.पा.हेर्ने गरी ८ वटा रेञ्जपोष्टको कार्य क्षेत्र तोकिएको छ ।

८.८ शहरी वातावरण स्थिति

नुवाकोट जिल्लाको शहरी क्षेत्र खास गरी विदुर नगरपालिकामा मुख्य रूपमा ढल निकास तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन सम्बन्धि समस्याले गर्दा दिन प्रतिदिन वातावरण प्रदुषित हुदै गएको छ । विदुर नगरपालिका रहेका चिया होटल, खुद्रा पसल र मासू पसलहरूबाट वातावरण प्रदुषण बढ्न गएको देखिन्छ । शहरी क्षेत्रमा ढल निकासको राम्रो प्रबन्ध नहुनु, भएका ढलहरूको पनि समयसमयमा सफाई नगरिनु आदि कारण वाट शहरी क्षेत्र वढी दुर्गन्धित हुन पुगेको देखिएको छ । साथै सतह पानी मात्र नजिकका खोलामा निकास गरिनु पर्नेमा शौचालयको फोहोर समेतको निकास ढलमा मिसाई नजिकका खोलामा मिसाउने हुदा खोला/नाला समेत दुर्गन्धित भएको देखिएको छ । यसैले नगरपालिकाले आवधिक नगर विकास योजना तर्जुमा गर्दा यस सम्बन्धि विस्तृत कार्यक्रम तथा परियोजना पहिचान गरी कार्यन्यवन गर्नु जरुरी देखिएको छ ।